

DE ‘KUIP VAN GENT’: HELEMAAL GEEN ‘KUIP’

Luc Devriese

Het Gentse stadscentrum lijkt in niets op een kuip, wel integendeel. De stad dankt zijn ontstaan immers aan de kleine heuveltjes, de Blandijnberg en de Zandberg, die stadsgroei mogelijk maakten in een uitgestrekt overstromingsgebied van twee rivieren. Belangrijk hierbij is te weten dat de naam Kuip van Gent relatief recent opdook. De vroegste bekende vermelding dateert uit 1826. Het is voor een stad als Gent dus geen historische naam. Een aannemelijke hypothese zoekt de oorsprong van de naam bij de Brabantse steden, waar de naam al langer in gebruik was. Dit artikel is een bewerking van twee korte teksten die in 2004 verschenen in het verdwenen ledenblad De Heraut van de Gentse en Oost-Vlaamse stadsgidsen.

Sinds de negentiende eeuw wordt het Gentse centrum in de media en in de volksmond aangeduid als de Kuip van Gent. Als je erover nadenkt, dan moet je voor wat Gent betreft bij die naam op zijn minst toch vragen stellen. Kuip is voor Gent een onlogische benaming. Het centrum heeft werkelijk niets van een kuip, volgens de woordenboeken: een vat, een ton. Het is net omgekeerd. De Leie en de Schelde omsluiten, vooraleer samen te vloeien, twee heuveltjes die in ons vlakke land waarachtig hoog genoeg bleken om bergen genoemd te worden: de Zandberg en de Blandijnberg (Dumont, 1954, Gelaude, 2018). De Zandberg is met zijn dertien meter de belangrijkste. Deze verhevenheid strekt zich naar het zuiden toe uit over de Kalandeburg (twaalf meter en dus ook al een berg) naar de Kouter. Het hoogste punt ervan is niet te vinden op het pleintje met de naam Zandberg, maar iets verderop aan de Hoogpoort (veelzeggende naam!). Niet toevallig verrezen dicht bij die plek de belangrijkste stadskerk, Sint-Jans nu Sint-Baafs, en de schepenhuisen. En precies halverwege die straat werd de Plaatsse, de latere Botermarkt, met de schepenhuisen aangelegd. Voor één keer hield men daar niet de kerk, maar het stadhuis in het midden.

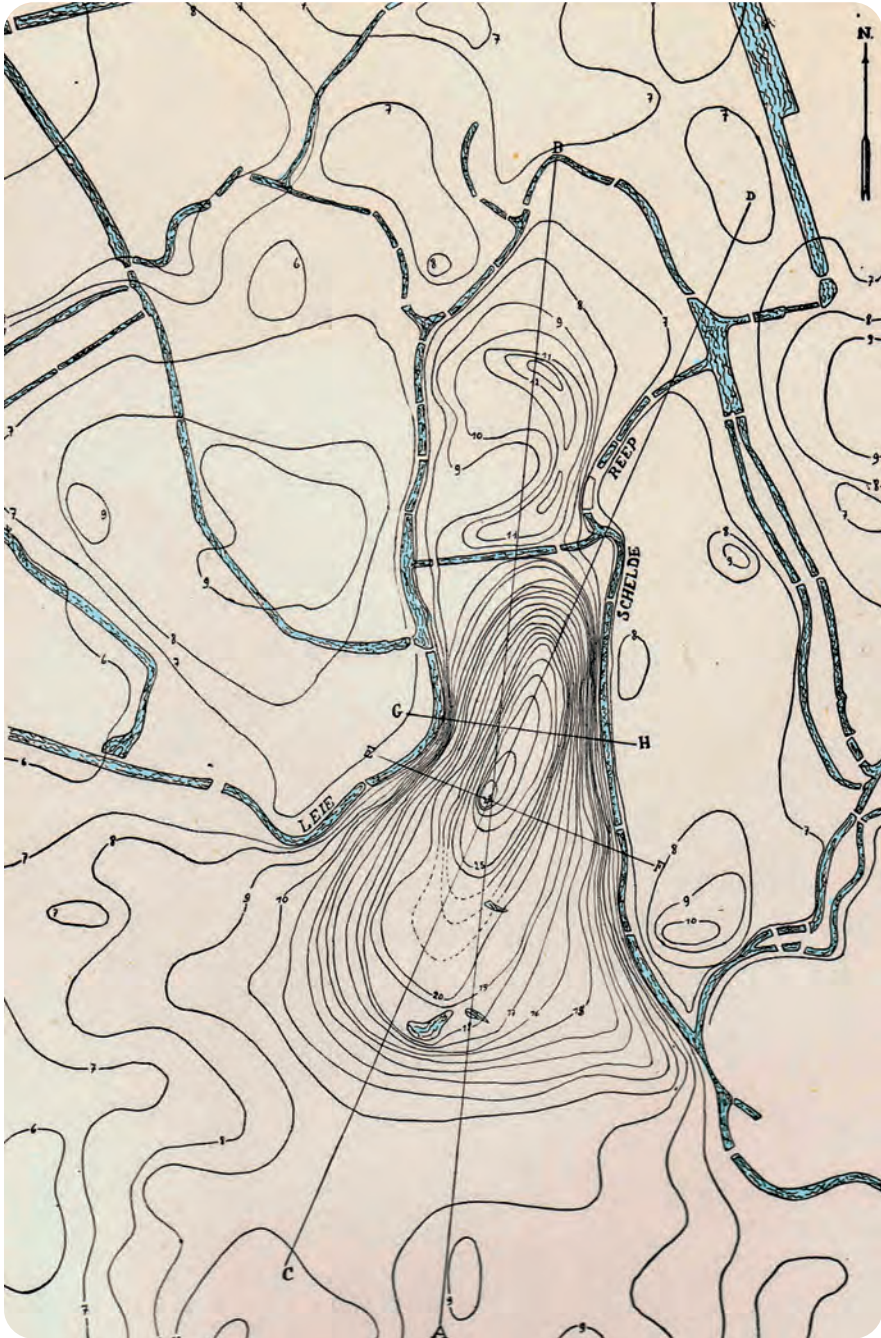
De Blandijnberg (28m!) vormde een tweede woonkern, waar mensen rond de Sint-Pietersabdij waren gaan wonen. Tussen beide werd er al heel vroeg, wel-

licht al in de twaalfde eeuw, een kanaal gegraven, de Ketelvest. Nu nog is aan de hoge kaaimuren te zien dat dit een kunstmatige doorsteek is in een wat hoger gelegen zone. Het kleinste en laagste heuveltje werd daardoor (met enige fantasie) een eiland. Het is deze zone die als de Kuip aangeduid werd.

Van op die twee heuvels kon men geleidelijk afdalen naar de rivieroeveren op ongeveer 4-5 m boven de zeespiegel. Overigens dient men bij dergelijke geringe verschillen ook rekening te houden met menselijk ingrijpen. De fameuze zwarte laag, zeg maar afvallaag, waarvan de allicht ongelijkmatige dikte nog onvoldoende gekend is, bepaalt mede het reliëf. In het stadscentrum waren echter vooral de enkele meters natuurlijk hoogteverschil van levensbelang voor de eerste bewoners. In hun eerste armzalige hutjes hoefden ze tenminste niet te vrezen voor overstromingen. De meersen en upstallen bleven lang open, leeg en onbewoond. Pas later, nadat alle gunstige plaatsen ingenomen waren, werden de lagergelegen gedeelten in gebruik genomen door overwegend armere nieuwkomers. Zo moet men de naam Nieuwland verklaren als 'nieuw land' vergelijkbaar met de polders, gewonnen door dijkenbouw.

Ook toen nog bleven de rijken veilig op het droge: hun Stenen bouwden ze op het hooggelegen stadsdeel. Men kan dit vergelijken met de elders gebruikte termen Hoge en Lage stad. Brussel en Carcassonne zijn hiervan mooie voorbeelden. De hoge stad voor de heer en rijke bewoners, die verdedigd kon worden met muren en poorten. De lage stad voor armen en handelaars die open en toegankelijk was (Dumont, 1951; Gelaude, 2019). In laaggelegen gebieden ontstonden stadjes en steden immers bij voorkeur op hogere en drogere plaatsen. Dat liet zelfs een spoor na in ons huidig taalgebruik: als we een dagje naar 'den buiten' op het platteland gaan toeren, dan betekent dat eigenlijk buiten de stadsmuren trekken naar het vlakke, meestal lagergelegen land. Het unieke Nederlandse woord platteland kon alleen maar ontstaan in de Lage Landen, en dan vooral in de streken waar omwalde steden en stadjes destijds oprezen boven het vlakke ommeland, zoals ook te Gent het geval was.

Samen met Vlaanderens belangrijkste rivieren, gedurende vele eeuwen de enige transportwegen van betekenis, lagen deze hoogten aan de basis van het vroege succes van de plaats die Gonda (monding) genoemd werd. Mochten zij er niet geweest zijn, dan kon er zich hier nooit een grote nederzetting gevormd hebben. De twee heuveltjes verhieven zich immers boven uitgestrekte omliggende overstromingsgebieden. Alleen naar het zuiden en wat verderop ook naar het oosten toe was en is de bodem wat hoger. Hiervan getuigen namen als Sint-Amansberg, Ledeborg, Terra Montium (Ekkergem) en de vergeten Zwaluwenberg (10m.) bij Terplaten. De Bourgoyen en de Assels geven nu nog



Afb. 1. Reliëfkaartje van Gent Met weergave van hoogtelijnen en toenmalige waterlopen. De lijnen duiden verschillen van 1 meter aan. De snedelijnen A tot H zijn hier niet belangrijk. Overgenomen uit Dumont, 1951.

een goed beeld van hoe het landschap er ooit overal elders rondom de stad uitzag. Dit natuurreservaat is niet alleen ecologisch waardevol, het is ook een buitengewoon belangrijk historisch relict.

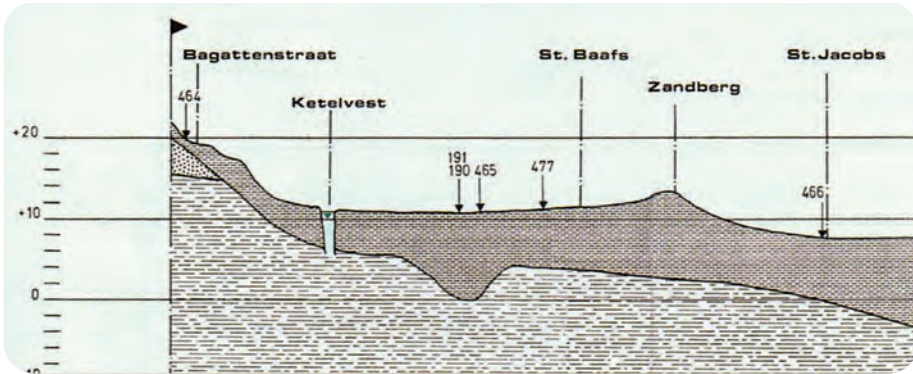
Maar hoe je het ook draait of keert, het Gentse centrum vormt geen kuip. Het lijkt voor wat het reliëf betreft nog het meest op een spiegelei. Misschien zag het er, met enige fantasie en niet zonder een beetje overdrijving, in jaarlijkse winterse regenperioden wel uit als een langgerekt schiereiland uitstekend boven een binnenmeer? De naam Kuip doet de realiteit dus geweld aan, en geen klein beetje, maar de naam blijft pittoresk en volstrekt eigen.

In de eerste stadsgidsen *Guide des voyageurs dans la Ville de Gand* die in de periode 1826-1843 door Voisin uitgegeven werden, luidde het (in vrije vertaling) als volgt: De Schelde, Leie, Lieve en Moere (oorspronkelijk Schipgracht, later Sassevaart en nu Zeekanaal) verenigen er hun wateren en vormen zesentwintig eilandjes. Het belangrijkste daarvan is het centrale, de Kuip van Gent (la Cuve de Gand). Voisin nam die eilandjes over uit de immens populaire beschrijving van de Nederlanden door Guicciardini (eerste uitgave in 1567; 30 herdrukken binnen de eeuw daarna).

Geïmporteerd uit Brabant

Waar haalden de Gentenaars hun kuip vandaan? Er was weliswaar een belangrijke waterpoort op de Leie nabij de Ketelvaart die het Kuipgat heette en een quasi-homoloog, de Ketelpoort. Hun beider naam zou kunnen afgeleid zijn van hun vorm, suggereert specialist Maurits Gysseling in zijn bekende werk over Gents vroegste plaatsnamen, maar hij klinkt hier allesbehalve zeker. De nabijgelegen wijk rond de Lindelei werd als Buten Cupen aangeduid, maar van een Binnen Cupen is er geen sprake. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de Kuip van Gent daaraan zou ontleend zijn. Meer waarschijnlijk is de naam afgeleid van een verdwenen waterpoort, het Kuipgat ter hoogte van het oude Justitiepaleis.

De vraag is nu waaraan die Kuipnaam dan wel ontleend werd. Ze kon toch niet zomaar uit het niets getoverd worden. Het monumentale standaardwerk van Verwijs en Verdam *Middelnederlandsch Woordenboek* en het gelijkaardige maar beperktere werk van Stallaert geven onder 'cupe' of 'cuip' aan dat de term te Brussel en andere Brabantse steden gebruikelijk was. 'Cuype oft vrijheit' duidde te Brussel het grondgebied van de stad aan. Hetzelfde te Diest: binnen de 'cuppen oft vryheit' van Diest. Het woord is in de betekenis 'het hele stadsgebied binnen de vesten', zelfs al terug te vinden in het eerste woor-



Afb. 2. Geologische doorsnede (profiel) van de Gentse bodem van zuid (links) naar noord (rechts). Duidelijk te zien is dat de verhoging naar de Blandijnberg toe al in de ondergrond zit (langere strepen), terwijl de Zandberg gevormd werd door opstuiven van de bovenlaag (dekzanden: korte streepjes). Overgenomen uit Gelaude, 2018.

denboek van de Nederlandse taal met vertalingen in het Latijn en het Frans, het beroemde werk van Kiliaan (1574). Gelijkaardige voorbeelden worden aangegeven voor de steden Diest, Den Bosch, Helmond en Eindhoven: ‘binnen de cuypen ende mueren der stad van Eyndhoven’, enz. Het begrip stadskom is equivalent van het woord dorpskom.

Ook in Gent kende men de juridische 'Vrijheid': een heel grote zone rond de stad buiten de wallen, begrensd door natuurlijke waterlopen, met elkaar verbonden door de gegraven Rietgracht (Devriese en Gelaude, 2016). Tot daar strekte de bevoegdheid van de Gentse schepenen zich uit, maar nooit echter werd daarvoor het woord ‘kuip’ gebruikt. In het *Middel-Nederlandsch Woordenboek* van Verwijs en Verdam (1885-1952) worden drie Gentse voorbeelden aangegeven, maar ze hebben alle betrekking op de zone buiten de Kuippoort: ‘Buten Cupen’ in de omgeving van de Lindenlei en naar de Bijloke toe. Deze Gentse plaatsnaam heeft niets te maken met het woord als aanduiding voor stadsgrondgebied, net zomin als het aan de basis lag van het hedendaagse gebruik van de term Kuip van Gent.

Het lijkt dus zeer waarschijnlijk dat de Kuip van Gent... geïmporteerd werd uit Brabant! Kuip werd vertaald naar het Franse ‘cuve’, maar deze term heeft in het Frans een lichtjes andere betekenis: kuip, bekken, kom. Een cuvette is o.a. in de (Franse) geologische betekenis een pan(ne) een kwelkom, een bekken. Dat dit pas in de 19de eeuw gebeurde en dat de eerste vermelding afkomstig was uit een negentiende-eeuwse toeristische gids (Voisin, 1826-1843), is allicht geen toeval. In die tijd werd de Brusselse en daarmee ook de Brabantse

invloed echt sterk bij ons. Zonderling is wel dat de uitdrukking in de Brabantse steden uit het spraakgebruik verdween, terwijl ze in Gent springlevend bleef, zij het in een andere betekenis. Net tegengesteld aan het historisch correcte Brabantse gebruik van het woord voor het hele uitgebreide stadsgebied, betekent het te Gent alleen de binnenstad.

Tot slot even terugkerend op ons uitgangspunt, het reliëf, kan men zich afvragen of dat inderdaad geen rol speelde bij het in zwang komen van ‘kuip’ in de betekenis van stedelijk grondgebied. Daarbij is het misschien geen toeval dat dit niet in Brugge of Gent, maar in Brabant gebeurde. Bij Brussel en Diest kan men zich immers gemakkelijker een kuip voorstellen dan bij Gent.

Met dank aan Maria Negroni en vooral aan Frank Gelaude

Literatuur

- Devriese, L. (2004). De Kuip van Gent: een mooie maar volstrekt onlogische benaming. Idem (2004). De Kuip van Gent: geïmporteerd uit Brabant. In: *De Heraut*, jg. 39 nr. 2, p. 4-13 en 13-14.
- Devriese, L., Gelaude, F. (2016). De Rietgracht en de ‘Vrijheid van Gent’, delen 1 en 2. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 45, p. 90-97 en 170-186.
- Dumont, M.E. (1951). *Gent. Een Stedenaardrijkskundige Studie*. Deel 2. Universiteit Gent – De Tempel, Brugge
- Gelaude, F. (2018). *De vroege hydrografie van de Stad Gent*, scriptie UAntwerpen.
- Kiliaan (alias Kilianus of Abts van Kiel), C. (1574). *Dictionarium Teutonico – Latinum*, Plantijn Antwerpen.
- Stallaert, K.F. (1886-1977). *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere*. Leiden.
- Verwijs, E., Verdam, J. red. (1885-1952). *Middelnederlandsch Woordenboek*. Tien delen. Den Haag.
- Voisin, A. (1826). *Guide des voyageurs dans la Ville de Gand*, p. 2 en 144 in de eerste uitgave.